

1. ખીલા

પ્રિયકાન્ત મણિયાર

(જન્મ : 24-1-1927; મૃત્યુ : 25-6-1976)

પ્રિયકાન્ત મણિયાર મૂળ અમરેલીના વતની હતા. અમદાવાદમાં મણિયારના ચૂડી બનાવવાના વ્યવસાય અર્થે વસવાટ કરેલો. આ વ્યવસાય સાથે જ એમણે ધ્યાનપાત્ર કાવ્યસર્જન કર્યું હતું. પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘પ્રતીક’થી જ કાવ્યરસિકોનું ધ્યાન ખેંચેલું. ‘પ્રતીક’, ‘અશબ્દ રાત્રિ’, ‘સ્પર્શ’, ‘સમીપ’, ‘પ્રબલ ગતિ’, ‘લીલેરો ઢાળ’ અને ‘વ્યોમલિપિ’ એમના કાવ્યસંચયો છે. ‘આ નભ ઝૂક્યું તે’ -એમની સમગ્ર કવિતાનો સંચય છે. પ્રેમ, પ્રકૃતિ અને જીવનલીલાનું માર્મિક આલેખન કરનાર આ કવિએ વિવિધ ભાવોનાં સુચારુ ગીતો આપ્યાં છે. છાંદસ અને અછાંદસ કવિતા દ્વારા એમણે આધુનિક ગુજરાતી કવિતામાં સારું પ્રદાન કર્યું છે. ઈ. સ. 1982માં ‘લીલેરો ઢાળ’ કાવ્યસંગ્રહને સાહિત્ય અકાદમી દિલ્લીનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હતો.

આ ઉત્તમ પ્રતીકાત્મક રચના છે. ઈશુ ખ્રિસ્તને કોસ પર ખીલે જડી દેવાનો પ્રસંગ આ કાવ્યમાં નિરૂપાયો છે. ઈશુ ખ્રિસ્તને મૃત્યુદંડ આપનાર અવિચારીઓ તો ચાલ્યા ગયા છે, પરંતુ ઈશુના કરુણાસભર કોસ પર લોહી નીતરતા દેહને કવિ સૂર્ય અને ચંદ્રના સંદર્ભ દ્વારા અર્થસભર બનાવે છે. આ દેહને એક વૃદ્ધ એકીટશે નિહાળી રહ્યો છે. જે ખીલા ઘડનાર-લુહાર છે. તે વિચારી રહ્યો છે કે પ્રાણઘાતક ખીલા તો મેં ઘડેલા. શું મેં આને માટે આ ખીલા ઘડ્યા’તા? સર્જન કરનાર પ્રત્યેક હાથ હંમેશાં પવિત્ર જ હોય. કારણ કે એના સર્જન સાથે સદુપયોગની ભાવનાને પણ તે ઘડતો હોય છે, પરંતુ તેનો દુરુપયોગ થાય તો એનાં સપનાં ભાંગી જતાં હોય છે. કાવ્યમાં વપરાયેલા બે શબ્દો ‘ઘડ્યા’ અને ‘જડ્યા’માં કર્મ અને એના પરિણામની પ્રક્રિયાનો નિર્દેશ કરાયો છે. ક્યારેક સર્જકનું સર્જન વિનાશક રૂપે જોવા મળે છે ત્યારે સર્જક પીડાગ્રસ્ત બની જતો હોય છે.

મેદની વીખરાય;

ને આ વૃદ્ધ જેની કાય

તે લોહાર આવી કાઢના એ કૂસ પાસે

(જે થકી નીતરી રહ્યું રે રક્ત એવું - શુદ્ધ જાણે સૂર્યનું

ને લોચને વિલસે વળી તો ચંદ્રનું માધુર્ય શું!)

જઈ જુએ શું એકશ્વાસે :

મેં મકાનો બાંધવાને જે ઘડ્યા

રે તે ખીલા તો અહીં જડ્યા!

-‘આ નભ ઝૂક્યું’માંથી

શબ્દાર્થ

મેદની ટોળું કૂસ ઈશુનો વધસ્તંભ લોચને આંખે વિલસે શોભે જડ્યા મળ્યા, ખોડ્યા (બંને અર્થ અભિપ્રેત) ચાહું પ્રેમ કરું

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

1. મેદની શા માટે ભેગી થઈ હશે?
2. વધસ્તંભ પર કોને જડી દેવામાં આવ્યા હતા ?
3. ખીલા સામે જોઈને લુહાર એકશ્વાસે શું બોલે છે?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

1. કૌંસમાં આપેલી કાવ્યપંક્તિ દ્વારા કવિ શું કહેવા માગે છે?
2. લુહાર શું જુએ છે? એનું હૃદય શી વ્યથા અનુભવે છે?

3. નીચેના પ્રશ્નની મુદ્દાસર નોંધ લખો :

‘ખીલા’ કાવ્યનો કેન્દ્રવર્તી વિચાર સ્પષ્ટ કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

આ લઘુકાવ્યમાં ત્રણ બાબતો મુખ્ય છે :

- (1) વસ્તીનું વીખરાવું.
- (2) લુહારનું કૂસ પાસે આવવું.
- (3) અને દૃશ્ય જોઈને પ્રતિભાવ આપવો.

કાવ્યમાં બે લાંબી પંક્તિઓ કૌંસમાં એટલા માટે આપી છે કે કવિ તેમાં આપેલ બયાન કાવ્યમાં માત્ર સૂચિત કરવા માગે છે. છેલ્લી બે પંક્તિમાં ‘ઘડ્યા’-‘જડ્યા’નો પ્રાસ ચોટદાર છે.

* * *

2. હું ચાહું છું

ત્રિભુવન લુહાર ‘સુંદરમ્’

(જન્મ : 22-3-1908; અવસાન : 13-1-1991)

ત્રિભુવન પુરુષોત્તમદાસ લુહાર ‘સુંદરમ્’નો જન્મ ભરૂચ જિલ્લાના આમોદ તાલુકાના મિયાંમાતર ગામમાં થયો હતો. પ્રાથમિક શિક્ષણ ભરૂચની શાળામાં લીધું. ઈ.સ.1925 થી 1929 વિદ્યાપીઠમાં ભણ્યા. ઈ. સ. 1929માં સંસ્કૃત-અંગ્રેજી સાથે સ્નાતક થયા. ઈ. સ. 1945માં શ્રી અરવિંદ આશ્રમ પૉંડિચેરીમાં સહપરિવાર સ્થાયી થયા. ત્યાં ‘દક્ષિણા’ સામયિકનું સંપાદન કર્યું.

નવલકથા સિવાયનાં બધાં જ સાહિત્યસ્વરૂપોમાં એમની કલમે મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે. એમની આધ્યાત્મિક કવિતાએ ગુજરાતી કવિતામાં જુદી જ ભાત પાડી છે.

‘કોયાભગતની કડવી વાણી’, ‘કાવ્યમંગલા’, ‘વસુધા’, ‘યાત્રા’, ‘રંગરંગ વાદળિયાં’ જેવા કાવ્યસંગ્રહો, ‘અર્વાચીન કવિતા’, ‘અવલોકના’, ‘સમર્થના’, ‘સાહિત્યચિંતન’ જેવા વિવેચનગ્રંથો તેમણે આપ્યા છે.

એમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક, મહિડા પારિતોષિક, નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક તેમજ સાહિત્ય અકાદમી દિલ્લીનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલ છે.

‘હું ચાહું છું’ કાવ્યમાં કવિ જગતના સર્વ નાશવંત સંબંધોમાં શાશ્વત સ્નેહને સર્વથી ઉપર ગણે છે. જાણે સ્નેહ માટે ધૂણી ધખાવીને બેઠેલા કવિએ સ્નેહના સત્યને આત્મસાત્ કર્યું છે. સુંદરને કોણ ન ચાહે? સુંદરને તો સૌ કોઈ વાગોળે પણ અસુંદરને કોણ ચાહી શકે?

કવિ અહીં સૃષ્ટિની સર્વ અસુંદર ચીજોને ચાહી ચાહી સુંદર કરી મૂકવાની તમન્ના સેવે છે. કવિએ રાગદ્વેષ, ઊંચનીચ, સુંદર-અસુંદર વગેરે દ્વંદ્વોથી જાણે સ્વમુક્તિનો ઘંટનાદ કર્યો છે.

હું ચાહું છું સુંદર ચીજ સૃષ્ટિની,
ને જે અસુંદર રહી તેહ સર્વને,
મૂકું કરી સુંદર ચાહી ચાહી.

‘વસુધા’માંથી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર લખો :

‘હું ચાહું છું’ કાવ્યનો ભાવાર્થ તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- ફાધર વાલેસનું ‘ખ્રિસ્તી ધર્મ’ પુસ્તક મેળવી ઈશુનો પરિચય કેળવો.
- તમારી નજીકના ‘દેવળ’ની મુલાકાતનું આયોજન કરો.
- ‘સુંદરમ્’ની કાવ્યકણિકાઓ મેળવીને વાંચો.
- તમારી આસપાસની સામાન્ય-નકામી વસ્તુઓની ઉપયોગિતા નોંધો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

વર્ણ એકલો હોય ત્યારે અર્થપોષક હોતો નથી, પણ જ્યારે કાવ્યના પદ સાથે સર્જનાત્મકતા પામે છે, ત્યારે એનાથી પેદા થતું લય-માધુર્ય કાવ્યના અર્થ-ભાવને પોષક બને છે. અહીં ‘ચ’ અને ‘સ’ વર્ણનું આવર્તન એ રીતે કાવ્યને ઉપકારક છે, તે કાવ્યનો પાઠ કરીને માણો. કાવ્યપંક્તિનું ભાવાવહી પઠન, કાવ્યને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

- ઈશુને કોસ પર જડી દેવાયા એ પૂર્વેની કથા કહો.
- ‘જીવનનું સૌંદર્ય’ - નિબંધ તૈયાર કરાવો.

●